

Ewa CZUBOCHA¹
Krzysztof REJMAN²

STARSZE OSOBY WE WSPÓŁCZESNYM SPOŁECZEŃSTWIE W KONTEKŚCIE FUNKCJONOWANIA RODZINY WIELOPOKOŁENIOWEJ

Osoby w podeszłym wieku są ciągle stereotypowo postrzegane jako bezproduktywni, dotknięci demencją, nieprzystosowani do współczesności lub ciężar dla społeczeństwa. Tymczasem odgrywają oni ważną rolę społeczną w wielu dziedzinach. Ich praca w domu umożliwia młodym uczestnictwo w rynku pracy, a zatem seniorzy przyczyniają się do tworzenia dochodu narodowego. Opieka nad dziećmi umożliwia transmisję kulturową, co jest szczególnie ważne w szybko zmieniającym się świecie.

Słowa kluczowe: ludzie starsi, więzi rodzinne, struktura rodziny, potrzeby emocjonalne, transmisja kulturowa.

1. WPROWADZENIE

Procesy globalizacji i modernizacji stanowią zagrożenie dla pozycji starszych osób w nowoczesnych społeczeństwach. Nowe media i informatyzacja zmieniają sposoby komunikowania się we współczesnych społeczeństwach, a nawet czynią świat zewnętrzny obcym i niezrozumiałym dla seniorów. W związku z tym popularność zyskują poglądy, jakoby osoby w podeszłym wieku stanowiły problem dla społeczeństwa, ponieważ podobno nie są produktywni, generują koszty w związku z potrzebą opieki zdrowotnej oraz wypłacania różnych świadczeń. Jeszcze do niedawna rozważania naukowe w odniesieniu do seniorów koncentrowały się na problemach związanych z opieką nad nimi. Wkład socjologii w badania nad starszymi osobami polega na obalaniu stereotypów, których celem jest dyskryminacja i marginalizacja seniorów³. Celem artykułu jest wskazanie na znaczną rolę seniorów w zakresie transmisji kulturowej, opieki nad dziećmi oraz przyczyniania się do rozwoju gospodarki kapitalistycznej.

2. PRZEMIANY W PODEJŚCIU DO STAROŚCI

Obecnie jesteśmy świadkami starzenia się społeczeństw. Zjawisko to będzie się jeszcze pogłębiać w następnych latach. Wydłuża się długość życia człowieka, a jednocześnie maleje liczba urodzeń. Coraz częściej mówi się o globalizacji starzenia. Według światowej organizacji zdrowia życie starszych osób można podzielić na trzy okresy. Pierwszy między 60. a 75. rokiem życia, drugi od 75 do 90 lat i trzeci powyżej 90

¹Mgr Ewa Czubocha, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno- Ekonomiczna w Jarosławiu.

²Dr Krzysztof Rejman, Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno- Ekonomiczna w Jarosławiu.

³K. Czubocha, *Age Discrimination in the Context of Globalization, Modernization and the Labor Market*, „Zeszyty Naukowe PITWiN” 2012/1, s. 216–221.

lat. Psychologia rozwojowa nie używa pojęcia „stary”, lecz stosuje określenie „okres późnej dorosłości”. Wyróżnia trzystopniową skalę: 60.–75. rok życia – ta grupa określana jest jako młodzi starsi; 75.–85. rok życia – grupa określana jako starsi starszych i 85. rok życia jako najstarsi starszych⁴. Współcześnie co dziesiąty mieszkaniec świata ma 60 lat, a prognozy przewidują, że w ciągu najbliższych czterdziestu lat co piąty mieszkaniec kuli ziemskiej będzie miał 60 lat. Zjawisko to nasila się jeszcze bardziej w krajach wysoko rozwiniętych. Przewiduje się, że w roku 2050 co trzeci mieszkaniec Europy będzie zaliczał się do grupy osób starszych⁵. Takie zmiany społeczne prowadzą do większego zainteresowania się problematyką starzenia się i problemami starszych osób. Gerontologia jest nauką, która zajmuje się badaniem starości i osób w podeszłym wieku oraz czynnikami kulturowymi związanymi ze starością.

Starsze osoby często borykają się z wieloma problemami, szczególnie ekonomicznymi, mają przeważnie niższy status społeczny. Ich wiedza jest zwykle mało atrakcyjna dla ludzi młodych, ponieważ szybko zachodzące zmiany społeczne wymagają ciągłego podążania za nowościami. Mądrość ludzi starszych jest nie na czasie. Choć są również takie społeczeństwa, w których wciąż docenia się doświadczenie i wiedzę starszych osób. To oni decydują o wielu ważnych sprawach społecznych czy rodzinnych. Niezmiernie istotnym problemem jest podupadanie na zdrowiu fizycznym. Często jest to związane z chorobami nękającymi osoby w podeszłym wieku. Nie wiadomo jednak, w jakim stopniu problemy ekonomiczne i społeczne przyczyniają się do wyniszczenia fizycznego. Na pewno nie bez znaczenia jest brak kontaktu z dziećmi mieszkającymi daleko i utrata pracy, są to przyczyny pogorszenia się kondycji fizycznej organizmu⁶. Wiele starszych osób żyje w ciągłej obawie o swoją niezależność, swobodę poruszania się i uczestnictwo w życiu społecznym. Różnice w obawach są związane z przynależnością klasową, statusem materialnym, płcią i rasą. Osoby majątkowe, tuż po przejściu na emeryturę zwykle dobrze funkcjonują. Jeśli zamieszkują z rodziną, są zadowolone i cieszą się z nowych możliwości, jakie daje emerytura. Sytuacja pogarsza się wraz z wiekiem. Mieszkające samotnie osoby po osiemdziesiątce częściej mają problemy finansowe, kłopoty ze zdrowiem i cierpią na samotność. Ich obawy związane z przyszłością są bardzo wyraźne. W gorszej sytuacji są również kobiety, które nie pracowały zawodowo. Ich sytuacja materialna jest gorsza niż sytuacja kobiet pracujących w wieku produkcyjnym. Często borykają się też z problemem swobodnego poruszania się. Nie mając samochodu, mają poważne trudnienia w robieniu zakupów, dostępie do lekarza lub utrzymywaniu kontaktów towarzyskich. Z powodu dłuższego życia kobiety wymagają więcej opieki w późnej starości⁷.

Obecnie starsze osoby doświadczają dyskryminacji i marginalizacji społecznej. Do najczęściej zauważalnych objawów dyskryminacji zalicza się:

- dystansowanie się, czyli unikanie kontaktów ze starszymi osobami;
- upowszechnianie przekonania o złych cechach osób w podeszłym wieku;

⁴ M. Straś-Romanowska, *Późna dorosłość. Wiek starzenia się*, [w:] *Psychologia rozwojowa człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, t. II, PWN, Warszawa 2004, s. 264.

⁵ J. Lenart, *Przemiany cywilizacyjne a pamięć o starości*, „Kwartalnik Edukacyjny” 2010/3, s. 68.

⁶ A. Giddens, *Socjologia*, PWN, Warszawa 2005, s. 186.

⁷ *Ibidem*, s. 187.

- pozbawiania określonych praw starszych osób;
- izolowanie jednostek od grup społecznych;
- biologiczne wyniszczanie starszych osób⁸.

W społeczeństwie, w którym dużą wagę przywiązuje się do młodości, osoby w podeszłym wieku są niedostrzegane. Często mają żal do młodych, że pozbawiają ich pracy i zastępują ich miejsca. Ponadto problem starszych osób jest przedstawiany w złym świetle. Niejednokrotnie mówi się o obciążeniach budżetu państwa związanych z utrzymaniem i opieką nad starszymi osobami. Pojawia się negatywny obraz starości. Starzenie się często jest przedstawiane jako wiele niekorzystnych zmian w sferze biologicznej, psychicznej i społecznej. Starość zaś to proces związany z utratą zdrowia, urody, sił fizycznych, pamięci i zainteresowań. Stereotyp starości sprawia, że starsze osoby postrzegane są jako osoby izolujące się od życia społecznego, wycofujące się z życia zawodowego, prezentujące konserwatywne postawy oraz wymagające pomocy innych⁹. Większość stereotypów to niesprawiedliwe i krzywdzące opinie. Na przykład nieprawdziwe jest przekonanie, że osoby w podeszłym wieku są gorszymi pracownikami. Okazuje się, że wydajność w pracy i frekwencja w wypadku starszych osób jest wyższa niż w wypadku młodszych osób. Nieprawdziwa jest też opinia, że ludzie starsi to zgrzybiali starcy. Tylko 7% osób pomiędzy 65. a 80. rokiem życia wykazuje wyraźne zmiany starcze¹⁰. W wypadku osób starszych należy uwzględnić rolę etykietowania. Jeśli osobom starszym mówi się, że są „mało mobilne”, „do niczego się nie nadają”, to po jakimś czasie zaczynają się zachowywać tak, jak wskazuje na to krzywdząca opinia. Z czasem pozwalają na takie traktowanie i tracą zdolność kierowania własnym życiem¹¹. Takie zjawisko jest bardzo niekorzystne, bo zaburza relację człowieka starszego ze społeczeństwem. Wierzy on, że jest gorszy, bo tak go oceniają inni. Rodzi się w nim poczucie nieufności wobec otoczenia. Jego zachowanie i gorsza sprawność mogą wynikać z niewłaściwego oddziaływania środowiska społecznego.

Istnieje przekonanie, że starość ma tylko negatywne aspekty. Środki masowego przekazu pokazują jednostronny obraz rzeczywistości, ale wiele osób starszych już teraz pozytywnie adaptuje się do procesu starzenia. Umiejętnie wypełnia sobie wolny czas, realistycznie ocenia swoją sytuację i dostosowuje do niej tryb życia. Czynniki, które sprzyjają dostosowaniu się do nowej sytuacji, są:

1. wyższy poziom wykształcenia i wykonywanej pracy;
2. hobby;
3. płeć (kobiety są lepiej przystosowane);
4. dobry stan zdrowia;
5. kontakty społeczne;
6. dobra sytuacja finansowa¹².

Osoby w podeszłym wieku starają się podejmować nowe zadania. Często angażują się w różne akcje społeczne. Są również niezastąpionymi opiekunami dla wnucząt. Nowe role dają im poczucie własnej wartości i pozwalają czuć, że są potrzebni. Niesprawiedliwe

⁸ A. Zych, *Słownik gerontologii społecznej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, s. 60.

⁹ A. Leszczyńska-Rejchert, *Człowiek stary i jego wspomaganie. W stronę pedagogiki starości*, Wyd. UWM, Olsztyn 2007, s. 42.

¹⁰ A. Giddens, *op. cit.*, s. 188.

¹¹ W. Poznaniak, *Interakcyjny model społecznego funkcjonowania*, [w:] *Spółeczna psychologia kliniczna*, red. H. Sęk, PWN, Warszawa 1998, s. 94–95.

¹² J. Lenart, *op. cit.*, s. 75.

poglądy i oceny na temat starszych osób coraz częściej się zmieniają. O tym, jakie zmiany dokonały się w funkcjonowaniu i wypełnianiu roli babci, można się przekonać, analizując wypowiedzi dorastającej młodzieży. Wielu młodych osób postrzega swoje babcie jako osoby atrakcyjne, dbające o swój wygląd, korzystające z usług kosmetyczek i fryzjerów. Nowoczesne babcie dbają również o swoje zdrowie i kondycję. Często uprawiają sporty i stosują zdrową dietę. Nie stronią też od posługiwania się komputerami i telefonami komórkowymi. Na co dzień jeżdżą samochodami. Część wnuków wysoko ocenia mądrość, pomoc i ciekawość świata swoich babć. Nawet babcie określane przez wnuków jako tradycyjne również są pozytywnie postrzegane. Młodzież docenia ich opiekuńczość i dbanie o rodzinę. Wiele zawdzięcza swoim babciom, dużo rzeczy mogli się od nich nauczyć. Według wnuków współczesne babcie najczęściej są: pomocne, dobre, pracowite, religijne, wesołe, mądre, cierpliwe, ciekawe świata. Najrzadziej przypisywane babciom cechy to: apodyktyczność, surowość i nieprzystępność¹³. W większości opinii przytaczanych przez młodzież można zauważyć pozytywne odnoszenie się do babci i procesu starzenia się. Starość to okres, w którym można zrobić wiele ciekawych i pozytywnych rzeczy. Można żyć aktywnie i twórczo. Młodzież coraz częściej dostrzega pozytywne strony życia swoich dziadków. Dziadkowie coraz częściej są partnerami, a nie tylko opiekunami swoich wnucząt.

Starszych osób przybywa i ich rola w społeczeństwach rośnie. Stanowią ogromną grupę społeczną, która prowadzi często niezależny tryb życia, szczególnie tuż po przejściu na emeryturę. Grupa ta ma możliwość dokształcania się, rozwijania swoich pasji, realizowania planów, na które nie miała czasu, gdy była aktywna zawodowo. Ma także możliwość podróżowania i poznawania świata. Wiele starszych osób domaga się uznania ich praw i potrzeb. Nasiliły się również ruchy zwalczające dyskryminację ze względu na wiek. W polityce coraz częściej pojawiają się głosy starszych osób, które stanowią znaczną siłę i mają możliwość wpływania na wiele decyzji.

Współcześnie rola ludzi starszych zmieniła się. Sytuacja społeczno-ekonomiczna Polski podlega przeobrażeniom. Zmieniła się również aktywność osób w podeszłym wieku w całym społeczeństwie i w rodzinie. Poprawa zdrowia seniorów i ich sprawności fizycznej oraz sytuacja ekonomiczna sprawiają, że starsze pokolenie coraz częściej podejmuje naukę. Starsze i najstarsze pokolenie przyczynia się do kształtowania starości jako zjawiska pozytywnego. Starsze osoby rozpoczynają naukę na uniwersytetach trzeciego wieku. Działają w klubach seniora, kluby te zapewniają starszym osobom aktywność kulturalną, fizyczną i społeczną. Organizują różne formy kulturalno-oświatowe: koła zainteresowań i hobbystyczne, prelekcje, kursy edukacyjne, studia oświatowe, fora dyskusyjne, seminaria, konkursy z różnych dziedzin wiedzy. Prowadzą biblioteki, organizują konkursy czytelnicze, spotkania autorskie, wypoczynek, rekreację. Uzdolnieni seniorzy tańczą i śpiewają w zespołach pieśni i tańca oraz tworzą dzieła plastyczne, literackie, teatralne i kabaretowe. Ponadto ludzie starsi oglądają wspólnie telewizję, czytają prasę, uczestniczą w pokazach kulinarnych itp. Biorą udział w pogadankach i prelekcjach na różne tematy. Wyjeżdżają wspólnie na pikniki, grzybobrania i wycieczki. Seniorzy czytają prasę, która dostrzega ludzi starszych. Oglądają programy telewizyjne i słuchają audycji radiowych, które również są tworzone z myślą o osobach w podeszłym wieku. Specyficzną odmianą aktywności tych osób jest

¹³ A. Mac, *Obraz babci w oczach dorastającej młodzieży*, [w:] *Dorosłość wobec starości*, red. R. Konieczna-Woźniak, PWN, Poznań 2008, s. 148–153.

turystyka religijna do miejsc kultu. Organizacją takich wyjazdów zajmują się coraz częściej biura podróży, które dostosowują swoją ofertę do potrzeb seniorów. Nasila się również turystyka starszych osób, często korzystają oni z wyjazdów zagranicznych, nawet do najbardziej egzotycznych krajów. Coraz więcej firm oferuje zniżki dla starszych osób, umożliwiając im odnowę biologiczną w SPA, tanie przeloty lotnicze i uprawianie sportów.

Osoby w podeszłym wieku nie unikają dokształcania się w zakresie obsługi komputerów i telefonów komórkowych. Coraz częściej uczą się języków obcych. Są bardziej zaangażowani w życie społeczne. Wprawdzie odsetek starszych osób zaangażowanych w działalność organizacji i stowarzyszeń jest jeszcze niewielki, ale coraz częściej wykazują oni chęć pomocy innym¹⁴. Na świecie wzrasta liczba wolontariuszy po 50. roku życia. W Ameryce co trzeci wolontariusz znajduje się w grupie wiekowej 55–64 lat, a w Wielkiej Brytanii 30% wolontariuszy znajduje się w grupie wiekowej 50–70 lat. W Polsce wciąż mało jest wolontariuszy w wieku powyżej 50 lat, ale istnieje nadzieja, że również w Polsce nastąpi wzrost zainteresowania wolontariatem wśród starszych osób. Praca na rzecz innych ma ogromne znaczenie, szczególnie dla osób pomagających. Pozwala na efektywne wykorzystanie czasu wolnego, jest szansą na pokonanie samotności, sprzyja rozwojowi, buduje poczucie własnej wartości i kreatywności. Dlatego tak ważne jest prowadzenie działań upowszechniających wolontariat wśród starszych osób¹⁵. Osoby nieaktywne zawodowo zajmujące się pomocą innym są niezwykle wartościowe i pożądane w społeczeństwie. Ich ogromny potencjał służy potrzebującym, zapewnia godne życie chorym i niepełnosprawnym. Wolontariuszom zaś przedłuża życie w dobrej kondycji fizycznej i psychicznej.

3. WPLYW RODZINY WIELOPOKOLENIOWEJ NA ROZWÓJ DZIECKA

Rodzina to olbrzymia siła, która kształtuje osobowość dziecka i przygotowuje je do życia w społeczeństwie¹⁶. O jej sile stanowią mocne więzi emocjonalne. W wielu rodzinach istnieją silne więzi emocjonalne między rodzicami, dziadkami i dziećmi. Silna więź emocjonalna łączy członków rodziny i stanowi prawdziwą ostoję w trudnych chwilach życiowych. Szczególną rolę w obliczu problemów odgrywają babcie i dziadkowie. Im można opowiedzieć o swoich rozterkach i wątpliwościach, ich można również poprosić o radę. Dziadkowie wysłuchują narzekań i bez obawy można im powierzyć swoje troski. Doświadczenie życiowe dziadków bardzo się przydaje do rozwiązywania wielu problemów. I choć czasami babcia lub dziadek nie dają gotowej recepty na życie, to mogą dodać otuchy i wesprzeć psychicznie. Dobre relacje między wnukami, rodzicami i dziadkami tworzą właściwą atmosferę. Wzajemna życzliwość, tolerancja, gotowość do niesienia pomocy, dostrzeganie potrzeb wszystkich członków rodziny stanowią gwarancję dobrego samopoczucia i więzi uczuciowej w rodzinie. Serdeczna atmosfera panująca w rodzinie stanowi gwarancję zgodnego współistnienia wszystkich jej członków. Oddanie i dobroć, gotowość do poświęceń i wyrzeczeń, które cechują większość babć, przyczyniają się do wytworzenia w rodzinie serdecznej

¹⁴ Z. Szarota, *Obszary aktywności poznawczej i edukacyjnej seniorów*, [w:] *Spoleczna empatia a ludzie starsi*, red. S. Rogala, Wydawnictwo Instytut Śląski, Opole 2009, s. 48–57.

¹⁵ D. Piechowicz, *Wolontariusze 50+ – wniosła idea czy realna rzeczywistość?*, [w:] *Spoleczna empatia a ludzie starsi*, s. 79–81.

¹⁶ C. Smart, *Family*, [w:] *The Cambridge Dictionary of Sociology*, red. B.S. Turner, Cambridge University Press, Cambridge 2006, s. 190.

atmosfery, pełnej wzajemnej życzliwości i miłości¹⁷. W wielu rodzinach również dziadkowie stanowią wsparcie emocjonalne dla swoich dzieci i wnucząt. To oni są proszeni o wskazówki życiowe i stanowią oparcie w trudnych chwilach. Troskliwi i życzliwi dziadkowie mają ogromny wpływ na właściwy rozwój dziecka. Mądre współdziałanie wychowawcze rodziców i dziadków oraz istnienie więzi emocjonalnych dają wiele korzyści. Jeśli nie ma więzi między rodziną i dzieckiem, w rozwoju emocjonalnym dziecka mogą powstać nieodwracalne zaburzenia. U dzieci pozbawionych miłości i sympatii obserwuje się pogarszanie wyników w nauce, zahamowanie rozwoju intelektualnego, fizjologicznego oraz społecznego¹⁸. Słabe więzi emocjonalne w rodzinie niekorzystnie wpływają na dziecko i pozostałych jej członków.

Istotna dla prawidłowego funkcjonowania dziecka jest struktura rodziny. Przez strukturę rodziny rozumiemy określone związki, z których składa się rodzina. Chodzi tu o określoną organizację ról wewnątrz rodziny, włączając w to hierarchię autorytetów, podział pracy w rodzinie oraz wzory rozmieszczenia miłości i względów¹⁹. Istnieje wiele klasyfikacji typów rodziny²⁰. Według *Oxford Dictionary of Sociology* rodzina, w której pod jednym dachem żyje kilka pokoleń w jednym gospodarstwie domowym, to rodzina rozszerzona (*extended family*)²¹. Szczególną rolę w wychowaniu dzieci odgrywa rodzina wielopokoleniowa, w której występują zwykle trzy pokolenia: dziadków, rodziców i dzieci²². Rodzina taka stanowi bogate środowisko wychowawcze dzięki swemu zróżnicowaniu społeczno-psychologicznemu. Jest to rodzina nie tylko liczniejsza, lecz o innej strukturze niż dwupokoleniowa. W jej skład wchodzi osoby różniące się wiekiem, sprawnością fizyczną i intelektualną, zasobem wiedzy, zainteresowaniami, ilością i jakością doświadczeń. Osoby, których sposób myślenia, zwyczaje i postawy życiowe są zupełnie inne. Istniejące różnice niejednokrotnie są przyczyną konfliktu określanego konfliktem pokoleń. Nieporozumienia wynikają ze znacznej różnicy wieku poszczególnych członków rodziny. Szybkie zmiany kulturowe, polityczne i ekonomiczne sprawiają, że różnice te się pogłębiają. Starsze i młodsze pokolenie ma inny zasób doświadczeń i wiedzy na różne tematy. Jednak stosunki między pokoleniami mogą być zgodne, jeśli tylko nastąpi zrozumienie i poszanowanie. Różnice mogą stanowić wzbogacenie życia rodzinnego, a nie źródło konfliktu²³. Życie rodziny trzypokoleniowej, w której jest babcia, dziadek lub inne osoby starsze spokrewnione lub włączone do rodziny, jest bogatsze, spokojniejsze i pełniejsze. Dostarcza dziecku wiele zróżnicowanych doświadczeń.

¹⁷ H. Filipczuk, *Babcia w rodzinie*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1988, s. 63.

¹⁸ B. Czeredreka, *Analiza pedagogiczna zaburzeń w zachowaniu dzieci w młodszym wieku szkolnym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1994, s. 59.

¹⁹ Z. Tyska, *Socjologia rodziny*, PWN, Warszawa 1979, s. 59.

²⁰ Zob. na przykład T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, PWN, Warszawa 2010, s. 126–128.

²¹ *Oxford Dictionary of Sociology*, red. J. Scott, G. Marshall, Oxford University Press, Oxford 2009, s. 243.

²² T. Szlendak, *op. cit.*, s. 128.

²³ H. Filipczuk, *op. cit.*, s. 15.

4. ZASPOKOJENIE POTRZEB PSYCHICZNYCH W RODZINIE WIELOPOKOLENIOWEJ

Rodzina stanowi dla dziecka najlepsze naturalne środowisko rozwoju, między innymi dzięki możliwości otoczenia go indywidualną opieką i zaspokojenia jego potrzeb psychicznych.

Potrzeba to odczuwalny brak czegoś, wprowadzający organizm w niepożądany stan i stanowiący motywację do działania w celu wywołania pożądanej zmiany²⁴. Bez zaspokojenia potrzeb osoba nie może funkcjonować, się rozwijać, tworzyć, nie może egzystować. Istnieje pewna grupa podstawowych potrzeb psychicznych dziecka, najważniejszych z punktu widzenia rozwoju osobowości i jej prawidłowego funkcjonowania. Dominujące znaczenie przypisuje się potrzebom, które powinny być zaspokajane w rodzinie, a które wywierają największy wpływ na zachowanie dziecka, są to: potrzeba bezpieczeństwa, potrzeba kontaktów społecznych, potrzeba przynależności grupowej, potrzeba uznania społecznego, potrzeba samodzielności, potrzeba nowych przeżyć, potrzeby estetyczne i potrzeby poznawcze²⁵. Najbardziej podstawowe potrzeby psychiczne, których zaspokojenie gwarantuje harmonijny rozwój dziecka, to potrzeba bezpieczeństwa, potrzeba kontaktu emocjonalnego, potrzeba akceptacji i przynależności. Wszystkie potrzeby są bardzo istotne dla prawidłowego rozwoju dziecka. Stwarzając mu odpowiednie warunki i zaspokajając jego potrzeby, rodzina daje dziecku szansę na szczęśliwe życie.

Pomoc dziadków istotnie przyczynia się do zaspokojenia potrzeb psychicznych i fizycznych wnuków. Sprawując nad dziećmi opiekę, zapewniają im poczucie miłości, bezpieczeństwa i przynależności. Głównie opieka babci nad wnukiem w pierwszych miesiącach życia sprawia, że dziecko ma zaspokojone potrzeby psychiczne. Indywidualny kontakt z dorosłym, którego dziecko jest pozbawione, przebywając w żłobku, sprawia, że ma zaspokojoną potrzebę kontaktu z dorosłym i nawiązania więzi uczuciowej. Bezpośredniość kontaktu gwarantuje naukę pierwszych czynności, na przykład mówienia czy chodzenia. Możliwość przebywania małego dziecka w atmosferze miłości i spokoju daje mu optymalne możliwości prawidłowego rozwoju psychicznego i fizycznego. Żadna instytucja nie jest w stanie zaspokoić potrzeb psychicznych dziecka, szczególnie tego najmłodszego. Gdy dziecko dorasta i rozpoczyna uczęszczanie do przedszkola i szkoły, opieka dziadków ma nadal duże znaczenie. Dziecko nie musi przebywać przez cały dzień poza domem, może liczyć na dziadków. To oni zapewniają mu możliwość odpoczynku z dala od gwaru i gromady rówieśników. Otaczają dziecko miłością i całkowitą akceptacją. Kochający dziadkowie przyczyniają się do wzmocnienia własnej wartości swoich wnuków. Niejednokrotnie pomagają dzieciom w nauce. Mają czas i cierpliwość podczas odrabiania zadań domowych. Dzięki temu dzieci lepiej radzą sobie w szkole, są odważniejsze i lepiej rozwijają się intelektualnie. Szczególnie aktywne, jeżeli chodzi o zaspokajanie potrzeb swoich wnuków, są babcie. To one udzielają dobrej rady wnukowi, przekazują wiedzę o przeszłości rodziny, wyjaśniają niezrozumiałe kwestie, przekazują wiedzę niezbędną do wykonania jakiejś czynności. Babcia zaspokaja podstawowe potrzeby oraz poczucie bezpieczeństwa, dbając o czystość, ciepłe ubranie, przygotowanie posiłków, wsparcie finansowe. A bezpieczeństwo zapewnia im przez rozciąganie opieki

²⁴ *Oxford Dictionary of Sociology*, s. 506.

²⁵ B. Czeredreka, *op. cit.*, s. 57.

nad nimi, obronę przed starszym rodzeństwem czy rodzicami²⁶. Pozytywne postawy dziadków odgrywają szczególnie istotną rolę, gdy rodzice wyjeżdżają do pracy za granicę. Wówczas obowiązki opieki często przejmują dziadkowie. Oni zaspokajają wszystkie potrzeby dzieci i zastępują rodziców. Traktują wnuczęta tak jak swoje dzieci, a nawet je rozpieszczają. Szczególnie często babcie wyręczają dzieci w codziennych czynnościach, pozbawiając je możliwości nauki przydatnych umiejętności. Ponadto obdarowują wnuki prezentami, spełniają ich zachcianki i życzenia. Często rezygnują z zaspokajania własnych potrzeb. Choć mają niewielkie fundusze, potrafią wygospodarować pieniądze i sprawiać przyjemność wnukom. Taka postawa nie zawsze jest korzystna, gdyż uczy dzieci, że mogą liczyć na korzyści bez względu na to, czy na nie zasłużyły. Dzieci przyzwyczajają się do korzyści, jakie czerpią, i nie widzą potrzeby rewanżu lub wdzięczności. W przyszłości nie będą potrafiły gospodarować własnymi pieniędzmi i nie nauczą się oszczędności. Nadopiekuńcze babcie rozpieszczające dzieci mają też tendencję do bezkrytycznego chwalenia swoich wnuków. Oceniają wnuki pozytywnie i przypisują im same dobre cechy. Pragną się nimi popisać i pochwalić. W rezultacie małe dzieci wpadają w samouwielbienie i próżność, a starsze dzieci są zakłopotane nieprawdziwymi ocenami. Przestają się liczyć z opinią dorosłych, ponieważ jest niezgodna z rzeczywistością. Taka postawa babci nie jest właściwa z punktu widzenia wychowania. Dzieci nie widzą potrzeby pracy nad sobą, bo ich negatywne zachowanie jest usprawiedliwiane przez babcię. Częstym motywem postępowania nadopiekuńczej babci jest dążenie zaspokojenia własnej potrzeby przynależności, uznania i miłości. „Wkupują się” w łaski wnucząt, aby zasłużyć na szacunek otoczenia. Postępowanie babci jest podyktowane miłością, a nie złą wolą. Przy wzajemnym zrozumieniu dziadków i rodziców może dojść do ujednolicenia postaw wobec dzieci. Ustalenie ujednoliconego postępowania wychowawczego daje gwarancję na unikanie błędów, których konsekwencje są szkodliwe dla całej rodziny²⁷. Dziadkowie zaspokajają potrzebę miłości i kontaktu emocjonalnego z dzieckiem. Rodzice często przebywają do późnych godzin w pracy, przychodzą zmęczeni i nie zawsze mogą poświęcić dzieciom dużo czasu i uwagi. Nie mają siły na nawiązywanie kontaktów z własnymi dziećmi. Dziadkowie nigdzie się nie spieszą, mają czas i cierpliwość do dzieci. Z uwagą wysłuchują opowiadań wnucząt, czytają im bajki, chodzą na spacer, interesują się sprawami najmłodszych. Zapewniając opiekę wnukom, zaspokajają również ich potrzebę kontaktów z dorosłymi. Dziadkowie zaspokajają również potrzebę bezpieczeństwa i to nie tylko wnuków, ale całej rodziny. Zajmując się wnukami i gospodarstwem domowym, pozwalają rodzicom spokojnie pracować, a dzieciom zapewniają spokój i pomoc. Dbając o dom, wychowując dzieci, organizując czas wolny i dbając o kultywowanie tradycji, tworzą dogodną atmosferę do życia wszystkim członkom rodziny. W takiej rodzinie każdy czuje się bezpiecznie bez względu na to, ile ma lat.

5. SYTUACJA MATERIALNA RODZINY WIELOPOKOLENIOWEJ

Warunki ekonomiczne rodziny mają duży wpływ na rozwój dziecka oraz jego funkcjonowanie w szkole, w grupie rówieśniczej i najbliższym otoczeniu. O sytuacji materialnej rodziny decydują: dochody rodziców lub opiekunów ucznia; mieszkanie; zaopatrzenie dzieci w odzież, obuwie i przedmioty niezbędne do nauki, zabawy i

²⁶ A. Mac, *op. cit.*, s. 149–150.

²⁷ *Ibidem*, s. 37–46.

wypoczynku; sposób odżywiania; a także udział dzieci w pracach zarobkowych i zajęciach domowych dorosłych członków rodziny²⁸.

Dochód finansowy rodziny decyduje o zakupie niezbędnych artykułów potrzebnych do życia. Bardzo niekorzystna jest sytuacja dziecka w rodzinach bezrobotnych. Bezrobocie obniża znacznie, nieraz ekstremalnie, warunki życia, wzmacnia stres członków rodziny, maksymalizuje poczucie niepewności jutra, zwiększa skłonność do konfliktów. W rodzinach, w których rodzice pozostają bez pracy, można zaobserwować nakładające się patologie, oprócz bezrobocia często występują: alkoholizm jednego lub obojga rodziców, niezaradność życiowa, choroby umysłowe itp.²⁹. Wielu rodziców mimo pozostawania w domu nie podejmuje wzmożonych działań opiekuńczo-wychowawczych. Rodzina pod wpływem deprywacji podstawowych potrzeb bytowych ma coraz mniej możliwości i czasu na dobre wychowanie dzieci. Długotrwałe bezrobocie powoduje degradację moralną. Rodzice stają się rozgoryczeni i niejednokrotnie źle sprawują swoje obowiązki. Brak możliwości poprawy sytuacji rodziny jest źródłem załamania i depresji, często prowadzi do jej rozpadu.

W ostatnich latach częstsze stają się przypadki osłabienia więzi w rodzinach, zdarzają się porzucenia rodziny – nie tylko wskutek niedostatku, ale również w z powodu podjęcia pracy poza miejscem zamieszkania. Znaczącym zjawiskiem są też tendencje do szukania zarobku za granicą. Coraz więcej dzieci pozostaje bez właściwej opieki w kraju, są one określane jako eurosieroty, czyli dzieci, których rodzice, czasem jedno z nich, czasem oboje, wyjechali za granicę³⁰. Niektórzy wspomagają rodzinę finansowo (szczególnie na początku pobytu), inni nie. Jedni wyjeżdżają na kilka lat, aby potem wrócić i urządzić lepsze życie dla swoich dzieci. Drudzy wyjeżdżają na krótko, lecz nigdy nie wracają. Długotrwała rozłąka powoduje stan dezorganizacji rodziny. Pojawia się deprywacja emocjonalna, wynikająca z nieobecności ojca lub matki. W wielu rodzinach pomoc i opiekę nad dziećmi przejmują dziadkowie. Wprawdzie nie mogą całkowicie zastąpić rodziców, ale są najbliższymi dorosłymi w otoczeniu dziecka. Dziadkowie dbają o zdrowie, bezpieczeństwo dzieci, zaspokajają ich potrzeby fizyczne i psychiczne.

Istotnym czynnikiem warunkującym życie rodzinne jest mieszkanie. W Polsce wiele małżeństw, szczególnie młodych, zamieszkuje w domu swoich rodziców. Związane jest to tym, że młodych nie stać na zakup mieszkania. Gdy pojawia się w domu dziecko, dziadkowie naturalnie włączają się w wychowanie dziecka. Niejednokrotnie udzielają też wsparcia finansowego. Pomagają w przygotowaniu miejsca dla wnuka, kompletują wyprawkę, kupują prezenty. Przez wiele lat wspólnego zamieszkiwania dziadkowie kupują pożywienie, przygotowują obiady i robią zapasy na zimę. Pomoc materialna niesiona przez dziadków w dużym stopniu przyczynia się do zapewnienia lepszych warunków życia rodzicom i dzieciom. Problemem może być jednak zamieszkiwanie wielu różniących się osób we wspólnym gospodarstwie oraz ciasnota mieszkaniowa. Brak odpowiedniej przestrzeni nie sprzyja mieszkańcom, może powodować wiele nieporozumień. Dziecko w wieku szkolnym pozbawione własnego miejsca do nauki i zabawy nie ma możliwości skupienia się i pracy w spokoju. Dlatego tak ważne jest zorganizowanie miejsca do nauki. Jeśli dziecko ciągle komuś przeszkadza i nie ma miejsca, gdzie może w spokoju się uczyć, rozwijać zainteresowania i odpocząć, bardzo

²⁸ Cz. Kupisiewicz, *Nieprowadzenia dydaktyczne*, PWN, Warszawa 1969, s. 23–24.

²⁹ Cz. Kępski, *Głodne dzieci w Polsce*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2010/1, s. 25.

³⁰ *Ibidem*, s. 25.

szybko zniechęci się do pracy. Wyznaczenie stałego miejsca do pracy w domu, zakupienie przyborów i podręczników oraz stworzenie atmosfery sprzyjającej skupieniu uwagi w dużym stopniu warunkują funkcjonowanie dziecka w szkole. Mieszkanie jest również istotne dla innych członków rodziny. Powracający z pracy rodzice, zmęczeni codziennymi pracami dziadkowie też potrzebują własnego kąta, by odetchnąć. Wzajemne zrozumienie, tolerancja i takt pozwalają rodzinom zamieszkującym razem na zgodne życie. Wielość kontaktów i ciągła obecność dorosłych w domu jest bardzo pozytywna z punktu widzenia dziecka. Dom, w którym ktoś czeka na dziecko z obiadem, to ogromna wartość.

Według niektórych orientacji socjologicznych (marksizm i feminizm) niepłatne prace domowe wykonywane przez kobiety oraz opieka nad dziećmi umożliwiają reprodukcję siły roboczej oraz umożliwiają innym członkom rodziny pracę zawodową. Zatem kapitalizm może się rozwijać dzięki osobom pracującym w domu³¹. Odnosząc te rozważania do rodziny wielopokoleniowej, należy stwierdzić, że prace domowe oraz opieka nad dziećmi, którymi zajmują się dziadkowie, umożliwiają rodzicom dzieci pracę zawodową. W ten sposób podważona zostaje teza jakoby emeryci byli bezproduktywni.

Trudna sytuacja materialna rodzin przyczynia się do niekorzystnego rozwoju biologicznego, edukacyjnego i kulturalnego dzieci i młodzieży³². Wsparcie finansowe dziadków, opieka nad dziećmi, użyczenie wnukom mieszkania stanowią dla wielu rodzin nieocenioną pomoc, bez której funkcjonowanie rodzin byłoby niemożliwe.

6. ROLA STARSZYCH OSÓB W WYCHOWANIU DZIECI

Starsze osoby zawsze były zaangażowane w wychowywanie i opiekę nad wnukami. Choć ich wpływ na wychowanie dzieci nie zawsze spostrzegano pozytywnie. W latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku uważano, że dziadkowie mają zły wpływ na wychowanie dzieci. Dziadkowie byli surowymi przedstawicielami starszego pokolenia, którzy dbali o dyscyplinę wywiązywanie się ze swoich obowiązków. Z czasem podejście do wychowania bardzo się zmieniło. Dzieci zaczęto traktować łagodniej, z czym nie mogli pogodzić się przedstawiciele starszego pokolenia. Obecnie rola dziadków bardzo się zmieniła. Dzięki postępowi medycyny dziadkowie dłużej cieszą się dobrym zdrowiem i aktywnie spędzają czas ze swoimi wnukami. Potocznie uważa się, że dziadkowie rozpieszczają wnuki. Często jeżdżą z nimi na narty, chodzą na basen, wyjeżdżają na wycieczki i wyprawy. Dziadkowie są młodzi duchem i nie stronią nawet od ekstremalnych sportów. Są przykładem dla wnucząt, jak aktywnie spędzać wolny czas z rodziną. Wielu dziadków podejmuje się też trudu codziennego wychowywania dzieci. Nawet 60% maluchów przebywa pod opieką dziadków. Jest to ogromna pomoc dla rodziców, którzy mogą wrócić do pracy. Ekonomisci wskazują na ogromne oszczędności w budżecie rodziny. Dziadkowie nie są już postrzegani jako zagrożenie, lecz jako ci, którzy wiele dobrego wnoszą do nowoczesnej rodziny³³.

Osoby w podeszłym wieku są zaangażowane w przekaz międzypokoleniowy. Muszą jednak być spełnione pewne warunki, aby ten przekaz mógł zaistnieć. Są to:

1. występowanie różnych form zachowań trzech, a co najmniej dwóch pokoleń;

³¹ C. Smart, *Family...*, s. 191.

³² M. Tyszkowa, *Czynniki determinujące pracę szkolną dziecka*, PWN, Warszawa 1964, s. 68–69.

³³ P. Williams, *Dziadkowie na medal*, Helion, Gliwice 2008, s. 19–24.

2. rozpatrywanie tych zachowań ze względu na istnienie obustronnych stosunków i oddziaływań;
3. patrzenie na relacje pod kątem występowania zarówno zgodności czy podobieństw, jak i różnic między nimi;
4. ciągłość międzypokoleniową trzeba analizować w mniejszym lub większym stopniu w zakresie pewnych form zachowania się³⁴.

Współcześnie przekaz międzykulturowy jest utrudniony ze względu na pogłębiający się dystans międzypokoleniowy. Ponadto maleje rola rodziny w wychowywaniu dzieci, występuje osłabienie autorytetu rodziców oraz brak więzi międzypokoleniowych w rodzinie. Z tego powodu przekaz międzykulturowy jest utrudniony. Mimo tak niekorzystnych zmian w wielu społeczeństwach to właśnie starsze osoby zajmują się pomocą w wychowywaniu dzieci. Przekazują też swoje doświadczenia życiowe, wartości i poglądy dotyczące ważnych spraw. Rozmowy dziadków z wnukami stanowią doskonałą okazję do przekazywania wiedzy o świecie, kulturze i tradycji. Kontakty międzypokoleniowe wzbogacają nie tylko wiedzę dziecka o przeszłości, historii własnego narodu, ale wzmacniają również uczucia patriotyczne. Pradziadkowie uczynili z rodzin bastion polskości socjalizujący poszczególne pokolenia. W rodzinach z pokolenia na pokolenie przekazywano mowę ojczystą, narodowe tradycje i obyczaje, uczono historii Polski i pieśni powstańczych, wpajano przekonanie o odrodzeniu Polski. Dziadkowie przez wiele lat przekazywali młodemu pokoleniu wspomnienia o wojnie. Opowiadali o życiu w czasach kryzysów, sztuce przetrwania, zaradności, pomysłowości i systemie wartości. Starsi przekazywali wartości, jakie im były wpajane. Uczono ich poszanowania zdrowia i życia ludzkiego. Podkreślano rolę honoru, miłości do ojczyzny i szacunku dla wolności. W rodzinach przekazywano tradycje religijne, które oddziaływały na normy życia rodzinnego, moralność i obyczajowość rodzinną. Dbano o obrzędy i tradycje świąteczne. Szczególną uwagę przewidywano do czasu przygotowań do świąt. Wspólnie biesiadowano przy rodzinnym stole. Typową tradycją dla Polaków jest poszanowanie dla rodziców i dziadków oraz kultywowanie pamięci o zmarłych, czego wyrazem jest obchodzenie Święta Zmarłych. Nigdzie w Europie to święto nie ma tak wielkiej rangi. Z tradycji wywodzi się również silna więź emocjonalna i towarzyska z bliższymi krewnymi³⁵. W wielu rodzinach nadal kultywuje się tradycje, dużą wagę przywiązuje się do poszanowania starszych i docenia się ich wartość. Z okazji świąt członkowie rodzin spotykają się i wspominają dawne czasy. Szczególnie w Polsce rodacy przyjeżdżają do domu z najdalszych zakątków świata, aby wspólnie z rodziną spędzić święta. Ważniejsze uroczystości rodzinne nie mogą się odbyć bez seniorów rodu. To oni są łącznikiem młodego pokolenia z przeszłością.

7. PODSUMOWANIE

Obecnie w Polsce i w Europie przybywa starszych osób. Ich rola w społeczeństwie się zmienia. Inne są ich postawy, przekonania oraz aktywność. Odgrywają coraz więcej odpowiedzialnych ról społecznych. Wzrasta ich znaczenie w wielu dziedzinach życia. Szczególne znaczenie przypisuje się dziadkom w wychowywaniu wnucząt. Dziadkowie niejednokrotnie sprawują opiekę nad najmłodszym pokoleniem, umożliwiając pracę ich

³⁴ T. Rostowska, *Rozwojowe aspekty transmisji międzypokoleniowej w rodzinie*, [w:] *Stan i przeobrażenia współczesnych rodzin polskich*, red. Z. Tyszka, Centralny Program Badań Podstawowych, Poznań, 1991, s. 252.

³⁵ Z. Tyszka, *Rodzina we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2002, s. 92–92.

rodzicom. Codzienne przebywanie z dziećmi jest okazją do przekazywania im wartości moralnych, wiedzy o życiu, historii i tradycji. Babcia i dziadek zapewniają istnienie więzi międzypokoleniowej. Dziadkowie niejednokrotnie pomagają wnukom w odrabianiu zadań i nauce szkolnej. Umożliwiają im lepszy start w dorosłe życie. Pierwsze kilkanaście lat socjalizacji młodego człowieka decyduje o jego dalszych losach (także sukcesach i niepowodzeniach szkolnych)³⁶. Tak duże zaangażowanie dziadków w wychowanie młodego pokolenia jest możliwe dzięki rozwojowi medycyny i wydłużeniu się życia ludzkiego. Dłuższe życie w dobrej kondycji jest zjawiskiem, które umożliwia aktywne życie seniorów. Ta aktywność jest związana nie tylko z opieką nad wnukami, ale również z udziałem w wielu różnych dziedzinach. Seniorzy studiuja na uniwersytetach trzeciego wieku, biorą udział w kursach doskonalących, zajmują się pomocą charytatywną, działają w klubach seniora. Pozytywna rola osób w podeszłym wieku w wychowaniu i wspomaganiu młodego pokolenia oraz zaangażowanie w działalność społeczną zaprzeczają pojawiającym się stwierdzeniom, że starsze osoby są obciążeniem dla społeczeństwa. Rola osób w podeszłym wieku w społeczeństwie ciągle się zmienia. Przeobrażenia współczesnego świata wymagają również zmian w życiu osób w podeszłym wieku. Ich aktywność nie ogranicza się tylko do opieki nad wnukami, lecz także obejmuje działalność społeczną. Bez względu na liczne działania podejmowane przez starsze osoby należy docenić ich wkład w przekazywanie pamięci o przeszłości. Wiedza o przeszłości jest niezwykle istotna i musi być przekazywana młodym, co jest warunkiem utrzymania tożsamości narodowej. Z kolei wartości, normy, tradycje i obyczaje to kompetencje niezbędne do funkcjonowania także współcześnie i to właśnie one są przekazywane w rodzinie przez dziadków wnukom. Nie zestarzały się zasady, normy i wartości, którymi kierowali się starsi. Współcześnie warto o nich pamiętać i dbać, aby młodzi chcieli przejmować od starszych to, co dobre i wartościowe. Dziadkowie to skarbnica wiedzy, którą chętnie się dzielą. Mądrość i doświadczenie dziadków połączone ze zrozumieniem i życzliwością dla najmłodszych sprawiają, że ich rozwój przebiega właściwie. Nawet po wielu latach wnuki podkreślają znaczenie wartości, które przekazali im dziadkowie.

Współcześni dziadkowie odgrywają pozytywną rolę w rozwoju zainteresowań swoich wnuków. Zachęcają do uprawiania sportów i turystyki. Niejednokrotnie dbają o ich edukację i rozwój. Wnuki zawdzięczają im wiedzę o otaczającym świecie. Głównie dzięki babci młode pokolenie zna Pismo Święte i prawdy wiary. To babcie kultywują tradycje rodzinne, opowiadają historie z przeszłości i przekazują tradycje. Wielu wnukom babcie kojarzą się z zapachem ciasta i dobrego obiadu, co świadczy o dużym zaangażowaniu się babci w opiekę nad wnukami³⁷.

Seniorzy wnoszą także wkład w rozwój gospodarki kapitalistycznej przez umożliwienie osobom w wieku produkcyjnym udziału w rynku pracy. Starzenie się społeczeństw stawia nowe wyzwania w zakresie polityki społecznej przed rządami państw. Pozwolenie na marginalizację starszych osób byłoby szkodliwe nie tylko ze społecznego, ale także ekonomicznego punktu widzenia.

³⁶ A. Giddens, *op. cit.*, s. 163.

³⁷ A. Mac, *op. cit.*, s. 151–153.

LITERATURA

- [1] Błazucka A., *Więź osobowa w rodzinie samotnego ojca*, [w:] „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1991/1.
- [2] Ciechanowska B., *Potrzeby emocjonalne dziecka*, „Wychowanie w Przedszkolu” 1991/7.
- [3] Czeredrecka B., *Analiza pedagogiczna zaburzeń w zachowaniu dzieci w młodszym wieku szkolnym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów 1994.
- [4] Czubocha E., *Wpływ środowiska rodzinnego na niepowodzenia szkolne uczniów klas I–III*, Rzeszów 1995, niepublikowana praca magisterska.
- [5] Czubocha K., *Age Discrimination in the Context of Globalization, Modernization and the Labor Market*, „Zeszyty Naukowe PITWiN” 2012/1.
- [6] Filipczuk H., *Babcia w rodzinie*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1988.
- [7] Giddens A., *Sociology*, Polity Press, Cambridge 2006.
- [8] Kępski Cz., *Głodne dzieci w Polsce*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001/1.
- [9] Kowalski S., *Socjologia wychowania w zarysie*, PWN, Warszawa 1979.
- [10] Kukołowicz T., *Wartości wnoszone do rodziny przez dziadków*, [w:] *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, red. D. Kornas-Biela, TN KUL, Lublin 2001.
- [11] Kupisiewicz Cz., *Niepowodzenia dydaktyczne*, PWN, Warszawa 1979.
- [12] Lenart J., *Przemiany cywilizacyjne a pamięć o starości*, „Kwartalnik Edukacyjny” 2010/3.
- [13] Leszczyńska-Rejchert A., *Człowiek stary i jego wspomaganie. W stronę pedagogiki starości*, Wyd. UWM, Olsztyn 2007.
- [14] Mac A., *Obraz babci w oczach dorastającej młodzieży*, [w:] *Dorosłość wobec starości*, red. Konieczna-Woźniak R., PWN, Poznań 2008.
- [15] *Oxford Dictionary of Sociology*, red. Scott J., Marshall G., Oxford University Press, Oxford 2009.
- [16] Piechowicz D., *Wolontariusze 50+ – wzniosła idea czy realna rzeczywistość?*, [w:] *Společna empatia a ludzie starsi*, red. S. Rogala, Wydawnictwo Instytut Śląski, Opole 2009.
- [17] Poznaniak W., *Interakcyjny model społecznego funkcjonowania*, [w:] *Společna psychologia kliniczna*, red. H. Sęk, PWN, Warszawa 1998.
- [18] Rostowska T., *Rozwojowe aspekty transmisji międzypokoleniowej w rodzinie*, [w:] *Stan i przeobrażenia współczesnych rodzin polskich*, red. Tysza Z., Centralny Program Badań Podstawowych, Poznań 1991.
- [19] Smart C., *Family*, [w:] *The Cambridge Dictionary of Sociology*, red. B.S. Turner, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- [20] Straś-Romanowska M., *Późna dorosłość. Wiek starzenia się*, [w:] *Psychologia rozwojowa człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, red. Harwas-Napierała B., Trempała J., t. II, PWN, Warszawa 2004.
- [21] Szarota Z., *Obszary aktywności poznawczej i edukacyjnej seniorów*, [w:] *Společna empatia a ludzie starsi*, red. Rogala S., Wydawnictwo Instytut Śląski, Opole 2009.
- [22] Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, PWN, Warszawa 2010.

- [23] Tyszka Z., *Rodzina we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe UAM , Poznań 2002.
- [24] Tyszka Z., *Socjologia rodziny*, PWN, Warszawa 1979.
- [25] Tyszkowa M., *Czynniki determinujące pracę szkolną dziecka*, PWN, Warszawa 1964.
- [26] Williams P., *Dziadkowie na medal*, Helion, Gliwice 2008.
- [27] Zaborowski Z., *Rodzina jako grupa społeczno-wychowawcza*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1980.
- [28] Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 2009.
- [29] Zych A., *Słownik gerontologii społecznej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001.

OLD AGE PEOPLE IN CONTEMPORARY SOCIETY IN THE CONTEXT OF FUNCTIONING OF MULTIGENERATIONAL FAMILY

Contrary to conventional wisdom old people are not senile or a drag on society. Such views amount to discrimination and are unfounded. Old people provide valuable services to their families, communities and national economies. They facilitate cultural transmission within families, do housework and provide childcare enabling other family members to join the workforce. Thus, they contribute to the creation of wealth from economic point of view. Old people have adaptive capabilities as well. They are able to master computing and are expected to remain within paid employment until their late sixties.

Keywords: old age people, family bonds, family structure, emotional needs, cultural transmission.